

Informacijos, apimančios elektroninius išteklius, atspindėjimas valstybinėje bibliografijoje: tyrimo, atlikto 1998 m. gegužės-birželio mėn., rezultatai

John D. BYRUM, Jr.

Kongreso biblioteka, Washington, D.C. 20540-4380, el. paštas: jbyr@loc.gov

Patricia MYERS-HAYER

Kongreso biblioteka

Įvadas

1998 metų vasaros pradžioje Nacionalinių bibliotekų direktorių konferencijos (CDNL - Conference of Directors of National Libraries) nariams buvo išsiuntinėti klausimynai dėl elektroninių išteklių atspindėjimo valstybinėje bibliografijoje. Šis tyrimas turėjo tris tikslus:

1. Nustatyti, kaip atspindima ši naujai atsiradusi ir vis didesnę svarbą įgyjanti medžiaga ir kokių priemonių rengiamasi imtis artimiausioje ateityje, kreipiant daugiau dėmesio į elektroninius išteklius;

2. Išsiaiškinti, kokiais katalogavimo susitarimais - taisyklėmis, standartais, vietine patirtimi - remiamasi rengiant elektroninės medžiagos įrašus tais atvejais, kai valstybinės bibliografijos tarnybos tą medžiagą aprėpia;

3. Nustatyti, kaip valstybinės bibliografijos tarnybos tvarko nuotolinės prieigos elektroninius išteklius, pavyzdžiui, interneto medžiagą, ir sužinoti, kokius sprendimus jos priėmė, sprendamos problemos, išskylančias dirbant su šiais objektais.

Daug institucijų (iš viso 55) atsakė į klausimą. Tad tyrimas remiasi medžiaga, gauta iš šių šalių valstybinės bibliografijos tarnybų: Albanijos, Armėnijos, Australijos, Austrijos, Botsvanos, Brazilijos, Čekijos, Čilės, Danijos¹, Didžiosios Britanijos, Estijos, Filipinų, Gvatemalos, Ispanijos, Italijos, Izraelio, Japonijos, JAV, Kanados, Korėjos, Kroatijos, Latvijos, Lenkijos, Lichtenšteino, Madagaskaro ir Malavio, Makedonijos, Maldivų, Maltos, Meksikos, Mongolijos, Naujosios Gvinėjos, Naujosios Zelandijos, Nyderlandų, Norvegijos, Peru, Pietų Afrikos, Portugalijos, Prancūzijos, Rumunijos, Rusijos, Singapūro, Slovakijos, Slovėnijos, Suomijos, Škotijos, Švedijos, Šveicarijos, Tanzanijos, Tuniso, Velso, Vengrijos, Vokietijos. Galima teigti, kad atsakymų gauta iš viso pasaulio, tačiau

regionai, atstovaujami nevienodai: gauti 2 atsakymai iš Šiaurės Amerikos, 4 iš Centrinės ir Pietų Amerikos, 18 iš Vakarų Europos, 12 iš Rytų Europos, 2 iš Artimųjų Rytų, 5 iš Afrikos, 9 iš Azijos ir Indijos bei Ramiojo vandenyno šalių.

Ataskaitoje pateikiamos pirmosios (ir todėl preliminarios) tyrimo rezultatų analizės išvados. Išsamesnis ir analitiškesnis variantas rengiamas pateikti IFLA metinės konferencijos, kuri vyks 1999 m. Bangkoke, Tailande, Bibliografijos sekcijos praktiniam seminarui.

Aprėptis

Siekiant išsiaiškinti elektroninių išteklių aprėptį, tyrimo respondentams buvo pateiktas platus šios terpės apibūdinimas:

Elektroniniai ištekliai yra medžiaga, užkoduota taip, kad ja galėtų manipuliuoti kompiuteris; iš esmės ją sudaro „duomenys“ ir (arba) „programos“. „Duomenys“ apima tekstus (t.y. knygas, žurnalus, straipsnius - tiek išleistus elektroniniu būdu, tiek pervestus į skaitmeninę formą), skaitmeninius duomenis, vaizdinius duomenis; tuo tarpu „programos“ apima duomenų bazių programas, leidybos, tekstų apdorojimo, sisteminės programos, kitas elektronines taikomąsias programas ir t.t. Tyrimo tikslams elektroniniai ištekliai pagal formatą buvo suskirstyti į šias rūšis: elektroniniai ištekliai optiniuose diskuose, kaip CD-ROM, PhotoCD ir kt.; elektroniniai ištekliai diskuose bei diskeliuose; elektroniniai ištekliai magnetinėse juostose; nuotoliniai elektroniniai ištekliai - tokie kaip esantys internete ir (arba) pasauliniame WWW tinkle bei prieinami interaktyviu režimu. Papildomai buvo įtraukta interaktyvi multimedia, kurioje derinamos terpės keliuose fizinėse laikmenose.

Vadovaudamiesi šiuo apibrėžimu 39 respondentai nurodė šiuo metu aprėptį bent vieną elektroninių išteklių rūšį, o 34 - dvi; kai kurie nurodė ir dar daugiau rūšių.

Toliau pateikiama išsamesnė informacija, iliustruojanti, kokia apimtimi šiuo metu elektroninė medžiaga įtraukiama į valstybines bibliografijas.

1 lentelė

Elektroninės medžiagos rūšis	Valstybinės bibliografijos tarnybų, atsakusių apie elektroninės medžiagos aprėptį, skaičius
Medžiaga optiniuose diskuose	34
Medžiaga diskuose (diskeliuose)	39
Medžiaga magnetinėse juostose	09
Nuotoliniai ištekliai	17
Interaktyvi multimedia	22

Respondentų buvo paprašyta nurodyti metus, kuriais buvo pradėta bibliografuoti kiekvienos rūšies medžiaga, ir apytikslį parengtų bibliografinių įrašų skaičių naujausiame valstybinės bibliografijos leidime. 2 lentelėje pateikiami apibendrinti duomenys, kurie leidžia susidaryti bendrą įspūdį, atmetus „normos“ neatitinkančią informaciją.

2 lentelė

Elektroninės medžiagos rūšis	Pradėta bibliografuoti	Įrašų skaičius (naujausiame leidime)
Medžiaga optiniuose diskuose	9-to dešimtmečio pab.	300
Medžiaga diskuose (diskeliuose)	9-to dešimtmečio pab.	100
Medžiaga magnetinėse juostose	9-tas dešimtmečio vid.	100 ar mažiau
Nuotoliniai ištekliai	10-to dešimtmečio vid.	100-200
Interaktyvi multimedia	10-to dešimtmečio vid.	100-300

Taigi atrodo, kad bibliografuoti elektroninius išteklius pradėta devintojo dešimtmečio viduryje arba pabaigoje, kai kuriais atvejais dešimtojo dešimtmečio viduryje, išplečiant aprėptį iki nuotolinės prieigos bei multimedia. Apskritai naujausiame valstybinės bibliografijos leidime įtrauktų įrašų skaičius vis dar lieka kuklus.

Elektroninė medžiaga gali apimti įvairiausias manifestacijų rūšis. Tyrimas parodė, kad elektroninę medžiagą bibliografuojančios valstybinės bibliografijos tarnybos dėmesį skiria įvairioms jos rūšims.

3 lentelė

Rūšis	Valstybinės bibliografijos tarnybų, atsakusių apie elektroninės medžiagos aprėptį, skaičius
Periodiniai leidiniai, t.y. žurnalai	27
Tekstai, t.y. knygos	32
Žinytai ir duomenų bazės	27
Skelbimų lentos ir diskusijų forumai	28
Skaitmeninės reprodukcijos	11
Interaktyvios paslaugos	5
Tinklapijai	6
Programos (t.y. teksto redaktoriai, žaidimai, leidyba)	14

Respondentų buvo paprašyta nurodyti šaltinį (šaltinius), iš kurio jie gauna valstybinėje bibliografijoje pateikiamą elektroninę medžiagą. Atsakymai parodė, kad komplektavimo strategijos yra labai įvairios: tarp jų yra ir pirkimas (18 tarnybų), ir dovanos ar mainai (20 tarnybų), tačiau visų svarbiausias - privalomasis egzempliorius (27 tarnybos). Iš atsakymų buvo aišku, jog taip, kad apimtum elektroninius išteklius, privalomojo egzemplioriaus reikalavimai buvo pakeisti visai neseniai, o kai kuriose šalyse kol kas parengti tik projektai. Dėl to buvo pranešta apie atvejus, kai elektroninės versijos deponavimui pateikiamos labiau gera valia, o ne laikantis įstatymo, ir kiekvienu atveju buvo atskirai deramasi su jų leidėjais. Taip pat buvo pranešimų apie susitarimus, kad parengus bibliografinius įrašus medžiaga leidėjams bus gražinta.

Iš tų šalių, kuriose jau bibliografuojama elektroninė medžiaga, 28 pranešė, kad ateityje elektroninės medžiagos aprėptį plėst. Plėtra gali vykti apimant daugiau medžiagos iš jau įtrauktų išteklių, apimant naujas rūšis, kurios šiuo metu neįtraukiamos, arba abiem šiais būdais. Viena iš rūšių, kuri šiame kontekste buvo dažnai minima, yra nuotolinės prieigos medžiaga apie tautą; be to, ne viena iš atsakusių valstybinės bibliografijos tarnybų nurodė skaitmeninius vaizdo diskus kaip dar vieną realią aprėpties plėtimo galimybę. Tačiau daugelis aprėptį plėsti ketinančių respondentų mano, kad ji didės labiau tradicinių formų dėka. Kai kuriais atvejais buvo nurodoma, kad laukiami privalomojo egzemplioriaus reikalavimų pakeitimai nulems, kokia medžiaga ir kokiomis apimtimis bus plečiama aprėptis valstybinėse bibliografijose. Dauguma laukiančių elektroninės medžiagos aprėpties padidėjimo nurodė, kad tai turėtų įvykti labai greitai - net 1998 metų viduryje ar pabaigoje arba 1999-2000 metais.

Iš tų valstybinės bibliografijos tarnybų, kurios tyrimo metu nurodė šiuo metu nebibliografuojančios jokios elektroninės medžiagos, dauguma (14) planuoja netolimoje ateityje pradėti tai daryti. (Tačiau šioje grupėje kai kurie pažymi, jog jau dabar susiduria su elektronine medžiaga kaip priedu prie spausdintų leidinių; tokiais atvejais šios tarnybos aprašo elektroninę sudėtinę dalį pagrindinio dokumento bibliografiniame įrašė.) Daugelis besivystančių šalių valstybinės bibliografijos tarnybų dar nebibliografuoja elektroninės medžiagos, tačiau planuoja netrukus pradėti; tarp planuojančiųjų aprėpti yra ir labai išsivysčiusių Vakarų Europos šalių. Daugeliu atveju numatantieji į valstybinės bibliografijas įtraukti elektroninius išteklius su privalomojo egzemplioriaus reikalavimų peržiūrėjimu tiesiogiai sieja galimybę papildyti jas viena ar keliomis elektroninės medžiagos rūšimis.

Bibliografinio aprašo nuostatos

Respondentams, bibliografuojantiems vienos ar kelių rūšių elektroninę medžiagą, buvo užduota klausimų, skirtų nustatyti katalogavimo praktiką bei nuostatas, kurių laikomasi sudarant bibliografinius aprašus, pateikiant juos valstybinėse bibliografijose. Dauguma atsakė, kad jų darbuotojai laikosi nacionalinių katalogavimo taisyklių, o 19 pareiškė, kad jų aprašo nuostatos grindžiamos „Anglų-amerikiečių katalogavimo taisyklių“ antruoju leidimu (AACR2) - arba anglišku tekstu, arba vertimu, arba jo adaptacija. Taip pat vadovaujamosi „CONSER Cataloging Manual: Module 31“, kuris taikomas aprašomajam nuotolinių kompiuterinių failų katalogavimui.

Respondentai iš Australijos, Austrijos, Estijos, Danijos, Prancūzijos, Vokietijos, Korėjos, Peru, Singapūro, Slovakijos, Švedijos, Šveicarijos ir Tuniso pranešė, kad jų nacionalinės katalogavimo taisyklės buvo peržiūrėtos, siekiant jas papildyti šiuolaikiškesniais nutarimais, aprėpiančiais elektroninę medžiagą, pavyzdžiui, pateiktais neseniai išleistame ISBD(ER) (*International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources*)¹. Buvo pranešta, kad Armėnijoje, Čekijoje, Suomijoje, Vengrijoje, Meksikoje, Nyderlanduose, Naujojoje Zelandijoje, Norvegijoje ir Rusijoje pradėtas nacionalinių taisyklių keitimo ir peržiūrėjimo procesas; daugeliu atvejų šios programos taip pat remis ISBD(ER). AACR2 peržiūrėjimas buvo pradėtas, 1998 metų pradžioje sudarius Amerikos bibliotekų asociacijos Katalogavimo komiteto Aprašo ir prieigos pakomitečio darbo grupę, skirtą rekomenduoti pataisus, apimančias ISBD(ER) ypatumus. Tačiau taisyklių peržiūrėjimo procesas užima daug laiko, ir patvirtintų pataisų pasirodymo galima laukti tik 2000 m. arba dar vėliau. Kitais atvejais valstybinės bibliografijos tarnybų darbuotojai vartoja ISBD(ER), jungdami jį su

galiojančiomis nacionalinėmis katalogavimo taisyklėmis arba AACR2. Išskyrus kelis atvejus, respondentai mano, kad nacionalinės katalogavimo taisyklės pakankamai tiksliai apibrėžia, kaip rengti bibliografinius įrašus elektroninei medžiagai.

Bibliografiniai elektroninių išteklių aprašai gali būti trumpesni, išsamesni arba panašios apimtys kaip ir kitos medžiagos, priklausomai nuo taisyklių, kurių laikomasi. Į klausimą apie jų praktinį taikymą nė vienas respondentas neatsakė, kad šiai medžiagai rengiami trumpesni aprašai; tuo tarpu 9 atsakė, kad dėl terpės techninių ypatybių, kurias jie įtraukia į aprašą, įrašai išsamesni. Tačiau didžioji dauguma mano, kad elektroninių išteklių bibliografiniai įrašai yra maždaug tokie pat kaip kitų leidinių, priduriami, kad katalogavimo lygis yra vienodas, nepriklausomai nuo fizinės formos.

Atsižvelgiant į neapčiuopiamą elektroninių leidinių pobūdį, kai turinio paprastai neįmanoma peržvelgti nenaudojant kompiuterio, tyrime buvo bandoma sužinoti, kokiais duomenų šaltiniais valstybinės bibliografijos tarnybų darbuotojai naudojami kurdami įrašus. 4 lentelė parodo, kaip buvo atsakyta į šį klausimą; daugumoje atsakymų nurodoma, kad tenka naudoti kelis šaltinius siekiant gauti reikalingus duomenis.

4 lentelė

Aprašo duomenų šaltiniai	Atsakusių valstybinės bibliografijos tarnybų skaičius
Duomenys iš pačios medžiagos	33
Internetas	12
Leidėjų pateikta informacija	22
Dublin Core metaduomenys, pateikti sukūrėjo	5

Kaip ir daugelio neknyginės medžiagos rūšių atvejais, valstybinės bibliografijos vartotojai dažnai tikisi, kad prieš susidurdami su elektronine medžiaga, jie bus išpėti apie formos prigimtį. Tokį išpėjimą galima padaryti įvairiais būdais - nurodant bibliografiniame apraše laikmenos žymą ir (arba) specifinį medžiagos apibūdinimą arba pateikiant duomenis pastaboje; kompiuterinės valstybinės bibliografijos versijos atveju šią informaciją taip pat galima perteikti įvedant kodą arba žymą atitinkamų įrašų pastovaus ilgio laukuose. Paprašius nurodyti, kokiomis priemonėmis valstybinėse bibliografijose vartotojai išpėjami apie elektroninę medžiagą, respondentai nurodė keleris sprendimus, pateiktus 5 lentelėje.

5 lentelė

Vartojamos identifikavimo priemonės	Jas talkančių respondentų skaičius
Nurodoma laikmenos žymoje	25
Nurodoma specifiniame medžiagos apibūdinime	24
Pateikiami duomenys pastabose	20
Suteikiamas kodas ar žyma	21

Nuotolinės prieigos elektroniniai ištekliai

Daugėjant elektroninių dokumentų, platinamų per pasaulinį tinklą WWW ir internetu, - o tai yra visiškai nauja vystymosi kryptis, sukėlus daug naujų problemų, - į tyrimą buvo įtraukta keletas klausimų, kuriais siekta sutelkti dėmesį į medžiagą, prieinamą per nuotolinę prieigą. Kaip matyti iš 1 lentelės, 17 valstybinės bibliografijos tarnybų pranešė, jog bibliografuoja tokią medžiagą, tačiau tik 14 iš jų pateikė informacijos apie specifines problemas. Į klausimą apie ateities planus, ar numatoma aprėpti nuotolinės prieigos elektroninius išteklius, beveik 20 tarnybų nurodė nusprendusios tai daryti arba rimtai svarstančios galimybes.

Pirmausia respondentų buvo paprašyta atsakyti, ar jų valstybinėse bibliografijose pateikiami atskiri įrašai apie nuotolinės prieigos išteklius tokios pačios ar panašios medžiagos, kokia yra paskelbta ir kita forma, pavyzdžiui, spausdintu leidiniu. Beveik visos tarnybos į šį klausimą atsakė teigiamai, taigi pirmenybė teikiama įvairių leidinio manifestacijų atskiriems bibliografiniams įrašams. Vienu atveju respondentas nurodė, jog vietoje atskiro bibliografinio įrašo Pastovios išteklių vietos lokatorius (URL - Universal Resource Locator) pridedamas kaip pastaba spausdinto leidinio bibliografiniame įrašė, o dviem kitais atvejais respondentai atsakė, kad atskiras įrašas sudaromas, tačiau kitos formos leidinio įrašas papildomas, nurodant atitinkamą URL, kad susietų jį su elektronine versija².

Toliau respondentų buvo klausama, ar jų kataloguotojai susidūrė su ypatingomis problemomis tikrinami kokius nors duomenų elementus, kurie turėtų būti įtraukiami į nuotolinės prieigos kūrinių aprašus. Keletas atsakė teigiamai ir nurodė: (1) svarbiausio duomenų šaltinio, kuriuo reikia naudotis sudarant aprašą, nustatymą; (2) leidybinius duomenis, tokius kaip skelbimo vieta ir laikas; (3) nurodymą skirtumų, kurie keičia leidinio išvaizdą priklausomai nuo konkretaus formato (pavyzdžiui, PDF, HTML); (4) pagrindinės antraštės nustatymą, nes daugelyje nuotolinės prieigos leidinių galima pasirinkti kelias iš pateiktų antraščių; (5) leidimų identifikavimą, nes nuotolinės prieigos medžiaga dinamiška dėl pačios savo prigimties; (6) numeravimo stoką nuotolinėse serialinių leidinių versijose, kurios dažnai būna labiau panašios į duomenų bazes. Dauguma atvejų nuotolinės prieigos medžiagos „takumas“ sudaro keblumą ją aprašantiems kataloguotojams.

Informacija apie elektroninių leidinių URL laikoma nepastovia, dėl to ji gali būti nepatikima kaip bibliografinio įrašo duomenų elementas. Vis dėlto visi respondentai pranešė, kad šie duomenys visada pateikiami, jei aprašoma nuotolinės prieigos medžiaga. (Kai kuriais atvejais, kai valstybinė bibliografija pateikiama kompiuterine forma, buvo užsimenama apie „karštąjį ryšį“, kuriuo naudodamiesi vartotojai gali tiesiog prieiti prie medžiagos iš URL, esančio bibliografiniame įrašė.) Tačiau, kadangi katalogų tvarkymui reikia daug darbo, tik du respondentai pranešė, jog laikosi nuostatos nuolat tikrinti URL duomenų patikimumą, nors keletas nurodė galimybę šį darbą atlikti programinėmis priemonėmis, kurias jie šiuo metu kuria. Kiti pranešė, kad jie gali, kai būtina, ištaisyti šį duomenų elementą, jei patys aptinka klaidų arba jei apie jas praneša leidėjai, lankytojai ar darbuotojai.

Tyrimo projektai ir studijos

Anketos pabaigoje buvo prašoma nurodyti, kokiuose tyrimuose, susijusiuose su bibliografinė apskaita ir prieiga prie elektroninių išteklių, dalyvauja valstybinės bibliografijos tarnybų darbuotojai, ir pateikti nuorodas apie visus jų pagrindu parengtus leidinius. Tai padėjo sužinoti apie keletą įvykdytų arba vykdomų projektų, ypač susijusių su nuotolinės prieigos medžiaga. Šie projektai ir kita susijusi medžiaga, kurią nepriklausomai surinko pats autorius, bus išsamiai aprašyti galutiniame šios ataskaitos variante, kuris, kaip minėta, bus pateiktas IFLA konferencijoje, o prieš tai pasirodys IFLANET'e.

Čia pateikiami URL nurodo prieigą prie tinklalapių ir elektroninių leidinių, kurių lankytojai gali rasti svarbios informacijos:

- <http://lcweb.loc.gov/rr/business/beonline/beohome.html> („Beonline“ projektas, Kongreso biblioteka, JAV).
- <http://www.nla.gov.au/nla/staffpaper> (Archyvavimo ir ilgalaikės prieigos tyrimas, Australija).
- <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/> (BIBLINK projektas, Europos Sąjunga).
- <http://www.dbiberlin.de/projekte/einzproj/meta/meta00.htm>
- <http://www.dbi-berlin.de/homepage.htm>
- <http://www2.sub.unigoettingen.de/>
- <http://www.dfg.de/english/index.html> (Metaduomenų iniciatyvos, Vokietija).
- <http://purl.dk/rapport/html.uk/biblink/> (INDOREG projektas, Danija).
- <http://www.oclc.org/oclc/man/9256cat/toc.htm> („Intercat“ projektas, OCLC, JAV).
- http://lcweb.loc.gov/catdir/cpsoc/elec_res.html (Nacionalinė skaitmeninė biblioteka, JAV).

Iš anglų k. vertė E. Macevičius

¹ Iš Danijos atsakymus atsiuntė ir Karališkoji biblioteka, ir Danijos bibliotekų centras.

² München : K.G. Saur, 1997. (UBCIM publications ; N. S. vol. 17).

³ Kalbėdamas apie archyvavimo nuostatas vienas respondentas nurodė, kad jie laikosi praktikos „nekollecionuoti“ jokių elektroninių išteklių, jei yra alternatyvios spausdintos versijos.